
GREK MİTOLOJİSİNDE EVRENİN TANRILARI YARATMA SÜRECİ

Ahmet GÖZLÜ¹

Öz

Bu çalışmada; Antik Yunan mitolojisinde evrenin ve ilahi olanın yaratılması süreci incelenmiştir. Ayrıca bu yaratım sürecinde farklı anlatıları karşılaştırmak maksatlı, Yakınoğu (Sümer ve Mısır gibi) mitolojilerindeki kozmogonik (evrendoğum) kurguya değinilmiştir. Grek mitolojisinde kutsal ve tanrısal olan bütün varlıklar kozmos yani evren tarafından yaratılmıştır. Yaratıcı olarak tasavvur edilen evrenin üzerinde hiçbir ilahi güç bulunmamaktadır. Kendiliğinden var olan ve yaratıcı rolünde bulunan evren, kutsal olan her şeyin üreticisidir ve canlıdır. Greklerin evreni tasavvur edişine göre; başlangıçta yalnızca kaos vardır.

Mitolojide çoğunlukla sonsuz bir boşluk anlamında kullanılan kaos ile birlikte diğer yaratıcı güç ise Gaia adı verilen Toprak yani Yeryüzü'dür. Gaia (Toprak), Grek mitolojisinde evrenin oluşum sürecini başlatan unsurdur. Kendiliğinden var olan Gaia'nın evreni yaratma süreci, Parthenogenesis denilen ve kendi kendine üretme anlamına gelen ilkeye göre gerçekleşmiştir. Gaia tıpkı kendisinin, tek başına yani doğrulmadan var olması gibi, evrenin temel unsurlarını da (gökyüzü, denizler, dağlar vb.) tek başına yaratmıştır. Gaia'nın kimseyle birleşmeden yarattığı unsurlardan ilki kendisini sarıp sarmalayan Gökyüzü'dür. Bu yıldızlı Gökyüzü'ne Uranos adı verilmektedir. Uranos'tan sonra Gaia, dağları ve denizleri yaratmıştır. Yaratılışın ilk evresi olan bu süreçte, evrenin temel fiziki unsurları olan yeryüzü, gökyüzü, denizler ve dağların oluşumu tamamlanmıştır. Evrenin oluşumunun tamamlanmasının ardından, evren tanrıları ve kutsal olanı yaratmaya başlamıştır. Tanrıların ve mitik varlıkların yaratılmasında temel öneme sahip olan Gaia'dır. Fakat Gaia kutsal olanı Parthenogenesis ilkesinden ziyade, biyolojik bir yaratım süreci ile meydana getirmiştir. Bu bağlamda bütün tanrıların ve kutsal varlıkların atası Gökyüzü yani

¹ Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ahmetgozlu69@hotmail.com. Orcid: 0000-0001-7146-3932.

A. GÖZLÜ

ÇAKÜ KAREFAD, ÇAKÜ Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi / Karatekin Journal of the Faculty of Letters

Cilt/Volume: 9, Sayı/Number: 2, (Ekim/October2021): 168-186 (Atıf için/To cite).

Uranos'tur. Grek pantheonunun son tanrıları olan Olympos tanrılarına değin bütün kutsal varlıklar Toprak ile Gökyüzü'nün yani Gaia ile Uranos'un birleşmesinden doğmuştur. Grek mitolojisinde evrenin tanrıları yaratması, Yakındoğu (Sümer ve Mısır gibi) mitolojilerinde anlatılanın tam aksi şekilde gerçekleşmektedir. Örneęin Sümer ve Mısır mitolojisinde, başlangıçta var olan ve doğrulmamış olan tanrı evreni yaratmıştır. Greklerde ise başlangıçtan beri var olan evrendir ve her şey tanrılar dahi evrenden meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Kozmos, Gaia, Uranos, Parthenogenesis.

THE PROCESS OF CREATING THE GODS OF THE UNIVERSE IN GREEK MYTHOLOGY

Ahmet GÖZLÜ

Abstract

In this study; The process of creation of the universe and the divine in ancient Greek mythology was studied. In addition, in order to compare different narratives in this creation process, the cosmogonic (universe) fiction in the Near East (such as Sumer and Egypt) mythologies has been mentioned. In Greek mythology, all divine and divine beings were created by the cosmos. There is no divine power over the universe, which is conceived as a creator. The universe, which exists by itself and plays the role of creator, is the producer and living thing of all that is sacred. According to the Greeks' conception of the universe; In the beginning there is only chaos.

Along with chaos, which is mostly used to mean an endless void in mythology, the other creative power is the Earth, which is called Gaia. Gaia (Earth) is the element that started the formation process of the universe in Greek mythology. The process of creating the universe by self-existing Gaia took place according to the principle called Parthenogenesis, which means self-generation. Gaia created the basic elements of the universe (sky, seas, mountains, etc.) by herself, just as she existed alone, that is, without being straightened up. The first of the elements that Gaia created without merging with anyone is the Sky that envelops her. This starry Sky is called Uranos. After Uranus, Gaia created the mountains and the seas. In this process, which is the first stage of creation, the formation of the earth, sky, seas and mountains, which are the basic physical elements of the universe, was completed. After the formation of the universe was completed, the universe began to create the gods and the divine. Gaia is fundamental to the creation of gods and mythical beings. But Gaia brought about the divine through a biological process of creation rather than the principle of Parthenogenesis. In this context, the ancestor of all gods and holy beings is Sky, that is, Uranus. All divine beings, up to the gods of Olympus, the last gods of the Greek pantheon, were born from the union of Earth and Sky, that is, Gaia and Uranus. In Greek mythology, the universe's creation of gods takes place in the opposite way to what is described in Near Eastern (such as Sumerian and Egyptian) mythologies. For example, in Sumerian and Egyptian

A. GÖZLÜ

ÇAKÜ KAREFAD, ÇAKÜ Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi / Karatekin Journal of the Faculty of Letters

Cilt/Volume: 9, Sayı/Number: 2, (Ekim/October2021): 168-186 (Atıf için/To cite).

mythology, the original and unjustified god created the universe. For the Greeks, on the other hand, it is the universe that has existed since the beginning, and everything, even the gods, came from the universe.

Keywords: Mythology, Cosmos, Gaia, Uranus, Parthenogenesis.

Giriş

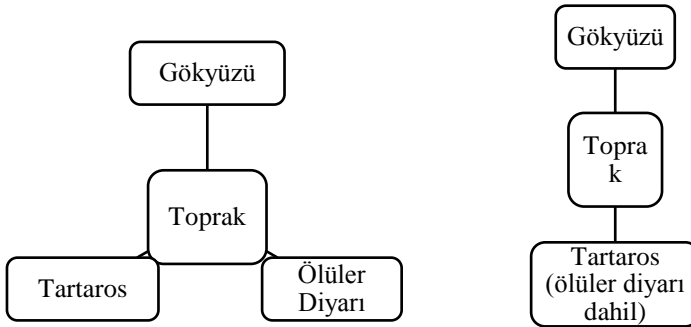
Mitoloji sözcüğü etimolojik olarak, Grekçe mythos (mitos) ve logos kelimelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Mitos “söylenen ya da duyulan söz” yani bir nevi öykü ya da hikâye anlamına gelmektedir. Logos ise “konuşma ve düşünce” demektir (Morford & Lenardon, 1999: 14). Mitos ve logos sözcüklerinin birleşiminden türetilen mitoloji en genel ifadeyle, mitosların yani öykülerin konu edildiği anlatılardır. Mitoslar, kozmosun yani evrenin ortaya çıkışı, tanrıya ilk karşı geliş, ölüm, tufan, ilahların insanları cezalandırması, ilk ailenin, geleneklerin ve toplumsal kurumların ortaya çıkışı vb. konuları içermektedir (Ateş, 2001: 14). Mitoloji, kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağıdır (Bayat, 2005: 4). Mitoloji, kozmosun ve yeryüzünün ortaya çıkmasıyla başlayan süreçlerin imgesel olarak, sanki tiyatro oyunu gibi anlatımıdır. Kozmik süreçler halinde sürüp giden bu anlatılarda, tanrıların doğuşu, doğumlar ve birbirleri aralarında yaptıkları, egemenlik ve iktidar mücadeleleri betimlenmektedir (Yiğit, 2017: 25). Bu betimlemelerden doğan mitoslar, ilkel insan gruplarının kozmosu ve tabiat olaylarını kişiselleştirerek yorumlamak, henüz gizemini kavrayamadıkları yaşamın ve evrenin farklı görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak ihtiyacından doğmuş anlatılardır (Necatigil, 2000: 7). Bu anlatılar çoğunlukla tanrıları, tanrıçaları, kahramanları ve doğaüstü varlıkları hayal gücü düzeyinde, şiirsel bir form içerisinde ele alırlar ve kültürün çeşitli olgulara ilişkin arketiplerini ortaya koyarlar (Aydın, 2013: 43).

Yukarıda da ifade edildiği gibi mitos ya da mitler kutsal bir hikâyeyi konu alırlar. Bu hikâyeye başlangıçtaki masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olaydır. Diğer bir ifadeyle mitler, Doğaüstü Varlıklar’ın başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Dolayısıyla mit, her daim bir ortaya çıkışın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler Doğaüstü Varlıklar’dır. Özellikle “başlangıçtaki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlar. Nitekim mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını (ya da yalnızca “doğaüstü” olma özelliğini) gözler önüne serer. Sonuç olarak, mitler, kutsal olan şeyin, dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını betimlerler, işte evreni gerçek anlamda kuran ve onu bugün içinde bulunduğu duruma getiren de kutsalın bu akımıdır (Eliade, 2001: 20-22).

Mitos, insanların dünyanın kendi içsel düzlemlerinde nasıl yansıdığına doğa ve kültür ilişkisiyle birlikte değerlendirilip evrene farklı bir anlam kazandırma çabasıdır (Habermas, 1996: 591). Grek mitolojisi ile ilgili en erken bilgiler Homeros ve Hesiodos'tan gelmektedir. Sözlü bir geleneğin ürünü olan Grek mitlerinin, ilkin sözlü bir kültürün parçası iken İÖ. VIII. yüzyılda Hesiodos tarafından yazıya geçirildiği bilinmektedir (Bayat, 2005: 10). Grek kültürünün temelini mitler oluşturmaktadır (Estin ve Laporte, 2002: 1). Grek mitolojisinde var olan bütün şeylerin kişisel ve tanrısal bir izahı bulunmaktadır; yalnızca yağmur ve fırtına, gök gürültüsü ve gün ışığı, hastalık ve ölüm gibi dışsal ve fiziksel olayların değil, insanın kendi denetiminin ötesinde bir gücün altında olduğunu hissettiren baskın psikolojik dürtülerin de şahsi ve tanrısal bir izahı bulunmaktadır (Aydın, 2013: 50).

Grek Düşüncesinde Mitik Evrenin Betimi

Grekler kozmosu; fiziksel evren modeli şeklinde adlandırılabilir tanınma göre; birbirinin üzerinde bir binanın katları gibi yükselen üç ya da dört fiziksel ülkeden oluştuğu şeklinde betimlemekteydiler (Hansen, 2017: 37). Grek düşüncesinde evren kimi zaman üç, kimi zaman dört katlı bir yapı olarak tasavvur edilmekteydi. En üst katta bulunan gökyüzü, kozmosun çatısı ve aynı zamanda tanrıların evidir. Gökyüzünün altındaki toprak (yeryüzü) ise tanrıların ve her yere yayılmış mitolojik yaratıkların ve insanların evidir. Dört katlı evrende, en altta, toprağın altında, ölümler diyarı ve mağlup tanrılar ile çeşitli yaratıkların bir araya geldikleri engin bir dünya olan Tartaros bulunmaktadır. Üç katlı evrende, ölümlerin mekânı kendine ait bir kat işgal etmek yerine Tartaros'a yerleştirilmiştir (Hansen, 2017: 38).

Şekil 1: Dört ve üç katlı kozmos'u gösteren şema (Hansen, 2017: 38).

Üç katlı kozmosu betimleyen Hesiodos'un anlattığına göre; gökyüzünden tuncıtan bir örs düşse dokuz gün dokuz gece seyahat edip onuncu gün yeryüzüne iner, eğer yeryüzünden düşerse dokuz gün dokuz gece benzer bir seyahat yapıp onuncu gün Tartaros'a ulaşmış (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 725). Üç bölümden oluşan kozmos da bu diyarların birbirlerinden iyice ayrılarak düzgün bir biçimde yerleştirilmeleri gerekmektedir. Dört katlı evreni tasvir eden Homeros'a göre ise; Tartaros ile Hades'in diyarı arasındaki mesafe, gökyüzü ve yeryüzü arasındaki uzaklığa denktir (Homeros, İlyada: VIII:15). Bu bağlamda Homeros'un dört katmanlı kozmosu birbirlerinden eşit uzaklıklara yerleştirilmiş gibi gözükür gökyüzünden, topraktan, ölümler diyarından ve Tartaros'tan oluşmaktadır. Mitolojik evrendeki toprak yani yeryüzü, düz ve dairesel olup, onun etrafında başı ile sonu birleşen bir nehir akmaktadır. Bu nehrin adı Okeanos'tur. Okeanos, ilk Grekler için tuzlu su değil, tatlı su akıntısı ve aynı zamanda yaşayan bir tanrıdır. Bütün suların kaynağı olarak kabul edilen Okeanos, yeryüzü akarsuları ile pınarlarının biyolojik bakımdan babası, fiziksel bakımdan da kaynağıdır. Yeryüzünün merkezi, tanrı Apollon'un Delphoi'deki kutsal tapınağında ve "göbek" (omphalos) şeklinde adlandırılan konik bir taş ile işaretlenmiş olan noktadır. Bu merkezin yerini tanrı Zeus belirlemiştir. Mitolojiye göre, yeryüzünün tam merkezinin neresi olduğunu merak eden Zeus ilkin, biri yeryüzünün doğu ucundan, diğeri batı ucundan kara boyunca uçmaları için iki kuş göndermiştir. Bu iki kuş Delphoi üzerinde buluşmuş ve buluşmanın anısına hem söz konusu göbek taşı hem de iki kuşun heykelleri dikilmiştir (Hansen, 2017: 39-40).

İlk Grekler mitolojik evrenin gökyüzü katmanını, görünen dünyayı daha çok toprağın zemin ve gökyüzünün tavan ya da çatı işlevi gören, büyük bir eve benzeyen, tunç ve demirden oluşmuş bir varlık olarak betimlemekteydi. Onlara göre gökyüzü biçim olarak kemerli bir kubbeye benzemekteydi. Bu kozmik ev temelde Greklerin tholos olarak adlandırdıkları bir yapı, yani konik çatılı yuvarlak bir binadır. Herhangi bir çatı gibi, gökyüzünün de desteğe ihtiyacı vardır. Grek kozmolojisinde gökyüzünü ya tanrı Atlas, yani Taşıyıcı, başının omzunun ve yorulmak bilmeyen ellerinin üstünde tutmaktadır ya da gökyüzünü onu yeryüzünden ayıran sütunlar tutmaktadır. Dolayısıyla Greklerin kozmik tholos-tarzı evinin çatısını ya bir tanrı ya sütunlar ya bir dağ ya da bunların birleşimi desteklemektedir. Bu destek, her kim ya da ne olursa olsun, yalnızca bir noktadan desteklenen bir çatının desteğinin bulunmasının bekleneceği gibi yeryüzünün merkezinde değil, kenarında durmaktadır. Mitik evren için önemli bir yere sahip olan gökyüzü, aralarında Olympos tanrılarının, ışık saçan gök cisimlerinin (Güneş, Ay,

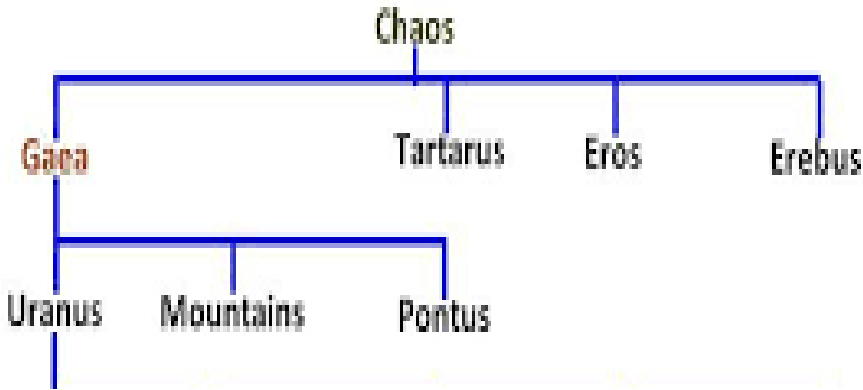
gezegenler ve yıldızlar) bulunduğu çok sayıda varlığın evidir (Hansen, 2017: 45).

Mitolojik evrenin ölümler diyarı katmanı, uzak batıdaki Okeanos Nehri'nin uzak yakasında bulunmaktadır. İnsanların öldükten sonra gittikleri yer olan bu katman, sıklıkla toprağın altında bir yerdedir. Ölümler Diyarı kimi zaman aşağıda, kimi zaman ufkun ötesinde konumlandırıldığı için türsel olarak "yeraltı dünyası" şeklinde adlandırılmaktadır. Ölümler diyarı oldukça uzak bir yere konumlandırılmıştır. Erebus ya da Karanlık olarak adlandırılan ve yaşayan birinin ulaşmasının mümkün olmadığı bu uzak diyar, ışıktan yoksun sisli bir yerdir. Ölümlerin yeri aynı zamanda bir ev, Hades Evi'dir. Bu imge, ölümlerin bir yapıda, Ölümlerin efendisinin yönettiği bir tür son durak hanında ikamet ettiklerini ifade etmektedir. Mitolojik evrenin son katmanı olan Tartaros ise, Grek mitsel kozmolojisini oluşturan dünyaların en altında yer almaktadır. Burası öncelikle ölüme tabii olmayan ve dolayısıyla öldürülemeyip yalnızca muhafaza edilen doğaüstü varlıklar için bir hapsedenidir. Tanrılar devasa oldukları için Tartaros da devasa olmalıdır ve güçlü oldukları için onları hapsedecekse onun da güçlü olması gerekmektedir. Tartaros, büyük bir kavanoz şeklinde ve bronz bir duvarla çevrili olarak betimlenmektedir; Yukarısı bir boyun gibidir ve boyunun yukarısında yeryüzünün kökleri (yani dibi) ve denizin kaynakları vardır. Boyun üç gece katmanı ile çevrilidir. Bu, Tartaros'un üç kere görünmez olduğunu ve kasvetli, normal karanlıktan üç kere daha karanlık olduğunu söylemenin bir şeklidir. İçi öyle geniştir ki kapısından içeri girdikten sonra zemine varmak bir yıldan uzun sürer ve içeri girmeye çalışan varlık bu süre boyunca çok şiddetli rüzgârlar tarafından örselenir (Hansen, 2017: 48-50).

Kaosun Kozmos'a Dönüşümü

Kozmos yani evrenin yaratılması ile ilgili kurgunun en erken örneği Hesiodos'un Theogonia yani Tanrıların Doğuşu adlı şiiridir (İÖ. VIII-VII. Yüzyıl). Hesiodos, Tanrıların Doğuşu şiirinde; mitolojik inanışları tek bir biçim bir dize haline getirmiştir. Genel olarak Evren'in, Dünya'nın, Tanrılar'ın kökeni ve varoluşlarını konu alan bu eser, dönemin düşünce ve inançları hakkında geniş kapsamlı bilgi veren en önemli kaynaktır (Yiğit, 2017: 24). Grek mitolojisinde mitsel evrenin parçaları canlıdır. Bu bağlamda mitik evrene bakıldığında karşımıza biyolojik bir model çıkmaktadır. Biyolojik modelde kozmosun yeryüzü ve gökyüzü gibi başlıca öğeleri, her şeyden önce kavrayabilen, etkileyebilen ve üreyebilen canlı yaratıklardır (Hansen, 2017: 39). Hesiodos'un verdiği bilgiye göre Grek mitolojisinde

evrenin yaratılmasından çok önce kaos vardı (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 62). Dünya, denizler ya da gökyüzü yaratılmadan önce, evreni oluşturan tüm unsurlar tekti ve bu teklige de kaos denmekteydi (Conner, 2018: 32). Kaos her şeyin karmakarışık ve birbirinin içinde olduğu bir düzensizlik ortamıdır. Nitekim Türkçe’de de karmaşa anlamına gelmektedir (Bayladı, 2017: 17). Kaos; uzayıp giden bir boşluk, uçsuz bucaksız sonsuz bir yoğunluktur. Kavranılamaz olan ve bir çeşit ilksel “Tanrısal varlık” ya da “Hiçlik” olarak gösterilen kaos, düzenden yani evrenin yaratılmasından önce gelmektedir (Yiğit, 2017: 23-24). Her şeyden önce var olan kaosun en yüksek noktası ya da bir zemini yoktur. Hareketsizlikten, biçimden, mahrumdur, derin bir uçurumdan çok, soyut bir yer (boşluk), yön durumu tayin etmeden, sürekli olarak dönen sarhoşluk veren bir kasırgadır. Kendisine bağlı olanı çözen ve aynı zamanda kendisine yeniden de bağlayandır (Yiğit, 2017: 24). Kaos şekilsiz bir kargaşaydı, ama organize olmuş bir evrenin tohumlarını da taşıyordu. Kaos’un içinde unsurlar –dünya, gökyüzü, deniz- birbirine karışmış durumdaydı ve hiçbir unsurun kimliği yoktu. Dünya’nın bir şekli yoktu ve ne gökyüzünde ne de denizlerde su vardı (Conner, 2018: 32).

Şekil 2: Kaosun kozmos’a dönüşümü (Yiğit, 2017: 25).

Hesiodos’un anlattığına göre evrenin yaratılmasında kaos’tan sonra, Gaia ve Eros sayılmaktadır. Yeri yani toprağı simgeleyen Gaia, “Toprak Ana”, “sağlam tabanlı” “geniş göğüslü” ve “engin kucaklı” şeklinde betimlenmektedir (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 120-125).

Evrenin temel elementi olan ve kozmik bir unsur olarak toprağı simgeleyen Gaia, basmak için sağlam bir yer ve yaslanmak için güvenilir bir temeldir.

Evrenle ilgili bir varlık olan Gaia, bütün öğelerin kaynağında bulunan temel ilkedir ve yaratım sürecini başlatandır (Yiğit, 2017: 29).

Cinsel Aşk olarak nitelendirilebilen Eros ise canlıların ellerini ve ayaklarını çözendir ve ölümsüz tanrıların en güzelidir (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 120-125). Evrenin ilk üç ögesi olan Kaos, Gaia ve Eros'un nasıl oluştuğu bilinmemektedir (Erhat&Eyupoğlu, 1977). Fakat Eros ilkesinin varlığı, sonraki bütün üreme edimlerinin ön koşuludur. Var olan her şey bu üçünden meydana gelmiştir. Bu üç ilkedен sonra evrenin oluşumu kaos'tan meydana gelen karanlık ile devam eder ve kaos'tan Nyks ve Ereboş adlı iki karanlık ilkesi ortaya çıkar (Erhat&Eyupoğlu, 1977: 108). Nyks, kaos'un kızı, Ereboş'da oğludur. Nyks ve Ereboş, sevgi ile doğunca düzen ve güzellik, karmaşanın yerini almıştır. Nyks'in zamanla kendi içinde daha karanlık varlıklar doğurmasıyla birlikte, Ereboş yeraltındaki karanlığı Nyks ise yeryüzündeki karanlığı yani geceyi simgelemeye başlamıştır (Yiğit, 2017: 31). Nyks ile Ereboş'un birleşmesinden Aither (Işık ile Hava arası bir şey) ile Hemera (Güzdüz) olmak üzere iki ışık ilkesi ortaya çıkar (Buxton, 2016: 44-45). Evrenin yaratılmasının ardından silsile şeklinde gökyüzü, yeryüzü, dağlar, ormanlar, bitki, hayvan ve nihayetinde de insan yaratılmıştır (Bayat, 2005: 6-7).

Mitik evrenin oluşum sürecinde doğurma süreci Gaia ile başlar ve bu süreç "parthenogenesis" yani "kendi kendine üretme" şeklinde meydana gelir. Parthenogenesis ilkesine göre Gaia ilkin, kendine eşit bir varlık olan ve dört bir yanını saran Yıldızlı Gök'ü yani Uranos'u yaratmıştır. Uranos yıldızlıdır, Gaia'yı büsbütün örter ve burası tanrıların sürekli ikamet ettiği yurtlarıdır (Erhat&Eyupoğlu, 1977: 49). Gaia, Uranos'tan sonra konaklarında tanrıçaların ikamet ettiği yüksek dağları yaratmış ve ardından da, azgın dalgalarıyla ekin vermez Deniz'i yani Pontos'u doğurmuştur (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 135). Uranos ve Pontos ilk tanrılar olmamakla birlikte, Soy Miti'nin olay örgüsüne göre tanrıların ilk kuşağını oluştururlar. Ancak ilk kozmik öğeler yani Kaos, Gaia, Tartaros ve Eros da birer tanrı olduğundan, doğal ve evrensel öğelerle tanrılar arasında katı bir ayrıma gitmek güçtür (Lopez, 2012: 107). Yaratılışın birinci faslı olan bu süreçte, yeryüzü, gökyüzü, zaman, denizler ve dağlar gibi evrenin temel unsurlarının oluşumu tamamlanmıştır. Evrenin oluşumunun tamamlanmasından sonraki süreçte ise, tanrılar ve kutsal varlıklar yaratılmaya başlamıştır. Evrenin kutsal varlıklarla doldurulduğu bu süreçte üretme biçimi değişmiş ve Gaia tanrıları ve diğer kutsal varlıkları artık sevi yoluyla doğurmuştur (Cömert, 2010: 19).

Kozmos'un Kutsal Olanı Yaratma Süreci

Grekler, evreni tanrıların yarattığına değil de, evrenin tanrıları yarattığına inanmaktaydılar (Hamilton, 2019: 11). Evrenin tanrıları ya da kutsal varlıkları yarattığı düşüncesi Hesiodos'un aktardığı "*Selam size, Zeus'un kızları, verin bana o büyümlü sesinizi, kutlayın benim dilimden ölümsüzler soyunu, onlar ki doğdular Toprak Ana ve Yıldızlı Gök'ten, Karanlık Gece'den suları acı Deniz'den*" bu dizelerde açıkça görülmektedir (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 105). Grek mitolojisinde evrenin oluşum süreci tamamlandıktan sonra ilk kuşak tanrılar ve ardından mitik varlıklar yaratılmıştır. Bu bağlamda Toprak Ana'nın Gökyüzü ile birlikteliğinden, toplam on iki titan dünyaya gelmiştir. Bu titanların altısı erkek altısı dişidir. Titanlarla birlikte üç Kyklop, üç tane de Hekatonkheir (Yüz Kollu) doğmuştur (Grimal, 1990: 157). Dev anlamına gelen Titanlar, düşünme yeteneğine sahip ilk varlıklardır. Bu varlıkların her birinin görevi ve unvanı ise şöyledir: Okeanos: Okyanus, Koios: Akıl, Hyperion: Gözlem, Tethys: Deniz, Phoibe: Parıltı, Krios: Kural, Kronos (Bereket), İapetos: Dikkat, Theria: Görüntü, Rheia: Doğurganlık, Themis: Adalet, Mnemosyne: Hafıza (Yiğit, 2017: 39). Bu titanlardan Okeanos, Koios, Krios, Hyperion, İapetos ve Kronos erkek Titanlardır. Titanides denilen dişi Titanlar ise Theia, Rheia, Themis, Phoibe, Mnemosyne ve Tethys'tir (Cömert, 2010: 23-24).

Titanlardan sonra Toprak, adı tek gözlü olmalarından gelmiş olan Kykloplar'ı doğurmuştur (Leeming, 1937: 45). Gaia ve Uranos'un, Fırtına tanrıları olduğu kabul edilen Brontes (Gökgürültüsü), Steropes (Şimşek) ve Arges (Yıldırım) adlı üç oğlu olmuştur. Bu üç Kyklop'tan sonra ise üç oğlu daha olmuştur. Bunlara ise Hekatonkheir yani Yüz Kollu'lar adı verilmektedir. Kottos, Briareos ve Gyges adı verilen bu üç çocuğun, her birinin yüz kolu ve elli başı vardır (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 150). İşte toprakla Gök'ün çocukları böylesine korkunçtu. Söylene göre; Göğün ürkütücü çocuklarından tiksinen ve aynı zamanda şüphelenen Uranos, onları doğar doğmaz gün ışığına çıkarmak yerine, toprağın derinliklerine kapatır. Bunun üzerine şiştikçe şişen ve patlayacak duruma gelen Gaia, kocasına karşı kurnazca bir plan kurmuş, Ak çelikten koca bir tırpan yapmış ve oğullarını babalarını cezalandırmaları için kışkırtmıştır. Fakat Gaia'nın kocasını cezalandırma isteğine çocuklarından yalnızca Kronos olumlu bakmıştır. Bunun üzerine hemen harekete geçen Gaia, Uranos'un kendisiyle sevişmek istediği bir gece, oğlu Kronos'un eline ak çelikten yaptırdığı keskin dişli tırpanı vererek babasının hayalarını kesmesini istedi. Bunun üzerine,

Uranos'un Gaia'yı sarıp sarmaladığı bir gece saklandığı yerden çıkan Kronos babasının hayalarını kesti ve fırlatıp attı. Ama kanlar akmaktaydı kesilen hayadan ve fışkıran kanlar toprağın bağrında gömülü kaldı. Hayadan akan kanlardan hamile kalan Yeryüzü, bir süre sonra intikam tanrıçaları olan Erinys'leri ve Peri kızları Nympheleri doğurdu (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 155-190). Erinysler, evrenin düzeninden sorumlu olan ve bu düzeni bozanı acımasızca cezalandıran ilahelerdir. Peri kızları denilen Nympheler ise yeryüzünü ve suları dolduran çok sayıdaki kutsal dişi varlıklardır. Nympheler tanrılar gibi sonsuz bir yaşama sahip değillerdir, ölümlüdürler fakat onlar gibi beslendiklerinden uzun bir yaşam sürerler ve yaşadıkları sürece güzel ve genç kalırlar. İğdiş edilmiş Uranos'un kesilmiş erkeklik organından akan diğer kan damlalarından, insana benzeyen fakat bedenlerinin alt tarafında yılanı andıran uzun bir kuyruk bulunan garip yaratıklar olan Gigantlar, denize düşen hayalarından ise Güzellik ve Aşk tanrıçası olan Aphrodite doğmuştur (Yiğit, 2017: 35). Böylece evrenin kutsal olanı yaratması sürecinin ilk aşaması tamamlanmış olur ve daha sonra diğer tanrısal varlıklar yaratılır (Erhat&Eyupoğlu, 1977: 109).

Evrenin kutsal olanı yaratması sürecinin ikinci aşamasında, Toprak ve Gökyüzünden sonra, Nyks yani Gece, Parthenogenesis ilkesine göre kutsal varlıklar üretmeye başlar. Nyks'ten doğan varlıklar ölümü, kötülüğü, açlığı ve yıkımı sembolize eden karanlık güçlerdir: Üç ölüm tanrısı Moros, Ker, Thanatos, Hypnos'u (Uyku) ve Oneiros (Düş); Hesperides, yani Batı kızları; Kader tanrıçaları Klotho, Lakheisis, Atropos; öç tanrıçası Nemesis ve kavga tanrıçası Eris; ayrıca her türlü kötülük, kavga ve çekişmeyi simgeleyen tanrılar; gaflet tanrıçası Ate, hafızayı uyuşturan Lethe ırmağı ve nihayetinde musibetlerin en kötüsü olan Yemin tanrısı Horkos yaratılmıştır (Erhat, 2007: 219). Tanrısal olanın evren tarafından yaratım sürecinde Nyks'ten sonra Pontos'un yani Deniz'in yarattığı kutsal varlıklar gelmektedir. Bu yaratım sürecinde Pontos ilkin kimseyle birleşmeden doğruluk tanrısı Nereus'u doğurur. Daha sonra Pontos'un Toprakla yani Gaia ile birleşmesinden deniz tanrıları ve tanrıçaları (Thaumas, Phorkys, Keto ve Eurybie) dünyaya gelir. Nereus ile Okeanos'un kızı Doris'in birleşmesinden elli kızları olmuş ve bu kızlara ise Nereus kızları adı verilmiştir (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 240). Okeanos ile Tethys'in kızı Elektra, Pontos'la Gaia'nın oğlu olan Thaumas ile birlikte olur. Thaumas ile Elektra'nın birlikteliğinden İris ve Harpyalar dünyaya gelmiştir (Erhat, 2007: 99). Gökkuşağını simgelen İris, gökle yeryüzü arasındaki ilişkiyi kurar. İris'in kardeşleri Harpyalar ise, kadın

yüzlü, keskin pençeli, geniş kanatlı bir çeşit kuştur ve kapıp kaçanlar olarak bilinmektedirler (Erhat, 2007: 162).

Pontos ile Gaia'nın oğlu Phorkys ve kızları Keto'nun birleşmesinden, Graia'lar (Kocakarılar) ve Gorgo'lar adı verilen oldukça ilginç varlıklar doğmuştur (Erhat, 2007: 118). Hesiodos'un ak saçlı ve güzel yüzlü şeklinde betimlediği Graia'lar tanrılar arasında yaşayan yaşlı kadınlardır (Hesiodos, Tanrıların Doğuşu, Dize: 275). Gorgo'lar ise saçları yılanlarla örülü, alınlarında yaban domuzu dişleri fıskıran, tunç elleri ve uçmak için kanatları olan yaratıklardır. Bu yaratıkların en önemli görevi korku salmaktır (Erhat, 2007: 118). Bu yaratım süreci bu şekilde sürer gider. Evrenin kutsal varlıklarla doldurulması ise şöyle devam eder: Pontos'dan sonra Okeanos ile kızkardeşi Tethys'ten üç bin ırmak tanrısıyla, Okeanos kızları adı verilen üç bin dişi varlık dünyaya gelmiştir (Yörük, 2005: 74). Hyperion ile kızkardeşi Theia'nın birlikteliğinden ise Güneş (Helios), Ay (Selene) ve Şafak (Eos) doğmuştur (Can, 2011: 35). Ardından Gaia ile Pontos'un kızı Eurybie'nin, Titan Krios'la birlikteliğinden Astraios, Pallas ve Perses adında üç erkek dünyaya geldi: Astraios'un şafak tanrıçası Eos'la birleşmesinden rüzgârlar oluştu: Zephyros (Batı Rüzgârı, Karayel), Boreas (Poyraz), Notos (Lodos), Euros (Doğu Rüzgârı, Keşişleme). Bu yaratım sürecinin ardından Kronos ile Rhea'nın birleşmesinden üçüncü tanrı kuşağı olan Olympos tanrıları doğmuştur. Bu bağlamda Kronos ile Rhea'dan Hestia, Demeter, Hera adlı üç kız ile Hades, Poseidon ve Zeus adlı üç erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Olympos tanrılarının dünyaya gelmesiyle evrenin tanrıları yaratma süreci tamamlanmıştır. Bundan sonra yaratılan tanrı ve diğer kutsal varlıklar Olympos tanrılarının soyundandır (Cömert, 2010: 21-24).

Sümer ve Mısır Mitolojisinde Evrenin Yaratılışı

Grek mitolojisinde, evrenin kutsalı ve tanrısal olanı yaratması, Sümer ve Mısır mitolojisinde tam tersi şekilde görülmektedir. Grek mitik dünyasında evren tanrıları yaratırken, Sümer ve Mısır mitolojisinde tanrı evreni yaratmıştır. Bu bağlamda Sümer mitolojisine göre; "Başlangıçta yalnızca ilksel deniz vardır. Bu ilksel denizin içinde, kubbeli bir gökyüzünün düz yerin üstüne konup onunla birleşmesinden oluşan evren, "gök-yer" bir biçimde doğmuştur. Aralarında, yerden göğü ayıran, hareket eden ve genişleyen "atmosfer" vardır. Bu atmosferin dışında parlayan cisimler - ay, güneş, gezegenler ve yıldızlar- biçimlenmiştir. Gök ile yerin ayrılmasının ve ışık veren göksel cisimlerin yaratılışının ardından bitki, hayvan ve insan yaşamı varlık bulur.

Sümerlerde evreni yaratan tanrılardır. Bu tanrıların her biri evrenin belli bir unsurundan sorumludur ve bu unsurun etkinliklerini belli kurallara göre yönetmektedirler. Yüce gök ve yer, deniz ve hava diyarları; gök cisimleri, güneş, ay ve gezegenler; rüzgâr, kasırga, bora gibi atmosferik güçler; yeryüzü diyarındaki ırmak, dağ ve ova gibi doğal oluşumlar; kent ve devlet, hendek ve kanal, tarla ve çiftlik gibi kültürel oluşumlar ve hatta kazma, tuğla kalıbı ve saban gibi araç gereçler bile bu varlıkların sorumlulukları altındadır” (Kramer, 2002: 106).

Sümer mitolojisinde evrenin kökenine ilişkin anlatılan mite göre; Başlangıçta yeryüzü ile gökyüzü birdir yani birleşiktir. Yeri ve göğü birbirinden ayırıp uzaklaştıran ise Sümer ülkesinin tohumunu filizlendiren Hava tanrısı Enlil’dir (Kramer, 1999: 139). Sümer mitik geleneğinin oluşmasıyla, tanrılar insan biçiminde kişiselleştirilmeye başlanmıştır. Tanrıların kişiselleştirilmesinden sonra An (gök) eril Ki (yer) ise dişil olarak kabul edilmiştir (Black-Green, 2003: 117). Yer ile göğün yani An ile Ki’nin birleşmesinden evrene şekil veren yani evreni düzenleyen Hava Tanrısı Enlil doğmuştur. Hava Tanrısı Enlil, yerden göğü ayırmış ve babası An Göğü ele geçirirken, Enlil annesi Ki’yi, yani yeri ele geçirmiştir (Daniels, 2014: 39). Enlil ile annesi Ki’nin birleşmesiyle evrenin yaratılışı ve düzenlenmesi, insanın yaratılışı ve uygarlığın kuruluşu başlamıştır. Evreni yani yeryüzünü yaratan Tanrı Enlil, ardından evreni düzenlemiştir. Bu bağlamda Enlil; “topraktan tohum çıkarmış” ve ülkeye hegal’i, yani bolluk, bereket ve mutluluk getirmiştir. Ayrıca insan tarafından kullanılan tarım aletlerinin ilk örnekleri olan kazmaya ve belki sabana da ilk biçim veren yine tanrı Enlil’dir (Kramer, 1999: 140).

Mısır mitolojisinde ise; “ Evreni ve var olan her şeyi yaratan Tanrıdır. Tanrı evrenin, var olan ve var olacak her şeyin yaratıcısı ve sahibidir. Evreni yaratan Tanrı, henüz hiçbir şey yokken ve her şey şekilsizken, evrene biçim vermiş ve onu kendisinden çıkan ilahi güçle kurmuştur. Gökyüzünün ve yeryüzünün yaratıcısı olan Tanrı; göğün, yerin, derinliklerin, denizlerin ve dağların hâkimidir. Bu yüce ilah gökleri uzatmış (germiş) ve toprağı sağlam bir zemin yapmıştır. Kalbinde tasarladığı dosdoğru vaki olmuş ve konuştuğu zaman sözü vaki olmuştur ve o sonsuza kadar sürecektir. Tanrı başlangıçta vardır ve başlangıçtan beri olagelmıştır; O evvelden (ezelden) beridir vardı ve başka hiçbir şey varlık bulmamışken O vardı. Hiçbir şey yok iken O var idi ve her ne varsa onları kendi sonra yaratmıştır. O başlangıçların babasıdır. Tanrı baba ve annedir, babaların babasıdır ve annelerin annesidir. O vücuda getirir, fakat kendisi asla vücuda getirilmemiştir; O meydana getirir fakat

meydana getirilmez. O kendinden doğmuş ve kendinden meydana gelmiştir (hâsıl olmuştur); O yaratır fakat kendi yaratılmamıştır; O kendi suretinin meydana getiricisi ve kendi vücuduna biçim verendir. Her şeyin yaratıcısı olan tanrı, tanrıların babasıdır ve tüm ilahların babasının babasıdır; Sesi, ses vermiş ve tanrılar olmuştur ve tanrılar O ağzıyla konuştuğundan sonra varlık bulmuşlardır. O insanı oluşturmuş ve tanrılara biçim vermiştir. O insanları ve tanrıları elleriyle döndürüp çıkartan “büyük Usta, Baş Çömlekçidir ve O insanları ve tanrıları bir çömlekçi çarkının üzerinde şekillendirmiştir” (Budge, 2001: 28-30).

Mısır mitolojisinde “Tanrı her şeyin yaratıcısıdır (Wilkinson, 2010: 68). Mısır’ın Ölüler Kitabı’nda anlatılan mite göre; Var olan her şeyi tanrı Ptah yaratmıştır. Tanrı Ptah’tan evvel varlık ve yokluk bulunmamaktaydı. Yukarıda ne uzay, ne de gökyüzü vardı. Derin, dipsiz sular yoktu. Evren yaratılmadan önceki zamanlar da ne ölüm ne ölümsüzlük, ne de geceyi gündüzden ayıracak bir belirti vardı. Tanrı, bir nefes almadan soluyordu, kendiliğinden hareketli idi: ötesinde hiç bir şey mevcut değildi. Başlangıçta karanlıklar karanlıkları örtüyordu. Boşlukta hapsolmuş bir, sıcaklığın gücü ile vücut buldu. Sonra Ptah, tanrıları ve ilkel sulara batmış ülke olan Mısır’ı yarattı. Onun sayesinde, dünyanın başlangıcında tanrısal sözler söylendi ve tanrılar varlığı bildiler (Champdor, 1984: I. Bab). Görüldüğü gibi Sümer ve Mısır mitolojisinde, Grek mitolojisinden farklı olarak evreni, evrenin içindeki varlıkları ve tanrısal olanı yaratan tanrıdır. Oysa Grek mitolojisinde tanrısal olanı yaratan evrendir.

Sonuç

Grek mitolojisinde, kozmos yani evren, herhangi bir ilahi güç tarafından yaratılmayıp, kendiliğinden var olan canlı ve yaratıcı bir unsurdur. Temel olarak gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı şekline tasavvur edilen evrenin bu üç öğeden ibaret olduğu düşünülmektedir. Grek kozmoloji kurgusunda evrenin şekillenmesinden önce var olan ilk ve en önemli öge kaos denilen büyük, sonsuz ve karmaşık bir boşluktur. Bu boşluk ile birlikte var olan Toprak ise asıl yaratıcı güçtür. Gaia olarak bilinen bu yaratıcı güç, evreni tek başına yaratmıştır. Mitik evrende doğurma süreci Gaia ile başlamıştır. Evrenin oluşum sürecinde Gaia tarafından yaratılan ilk öge, Uranos adı verilen Gökyüzü’dür.

Gökyüzü’nü doğuran ve yıldızlarla süsleyen Gaia daha sonra tanrıların ikamet yeri olan yüksek dağları, ardından da denizleri yaratmıştır. Evrenin

ana unsurları olan gökyüzünü, dağları ve denizleri tek başına doğuran Gaia'nın, evreni kimseyle birleşmeden yaratması Parthenogenesis ilkesi ile açıklanmaktadır. Kendi kendine üretme anlamına gelen Parthenogenesis ilkesine göre, herhangi bir şeyin yaratılmasında ikinci bir varlık söz konusu değildir. Dolayısıyla evreni bir başına yaratan Gaia, evrenin hem anası hem de babası sayılmaktadır.

Evrenin oluşumunun tamamlanmasından sonra tanrıları ve kutsal olan varlıkları dünyaya getiren Gaia, bu yaratım sürecinde ise yalnız değildir. Yaratılışın ikinci aşaması olarak kabul edilen tanrıların dünyaya gelişi, çoğunlukla bir birliktelik yani birleşme neticesinde gerçekleşmiştir. Mitolojiye göre, Gaia yani Toprak ile Gökyüzü yani Uranos'un birleşmesinden, çok sayıda kutsal varlık dünyaya gelmiştir. Ayrıca Deniz'den ve kaos'tan da kutsal varlıklar türemiştir. Kutsal varlıkların ve tanrıların dünyaya gelişi son tanrılar kuşağı olan on iki Olympos tanrılarından doğuşuna kadar sürmektedir. Dolayısıyla Toprak (Gaia), Gökyüzü (Uranos), Deniz (Pontos)ve kaos tüm tanrıların ve kutsal olanın atasıdır.

Grek mitolojisinde görülen, kozmolojik kurgu ve evrenin tanrıları yaratması tasavvuru, Yakındoğu mitolojilerinin birçoğundan farklıdır. Greklerde Yeryüzü, Gökyüzü ve Deniz gibi doğal unsurlar ilahi birer model olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani Grek düşüncesinde bilinen ve görünenin görünmeyeni yani tanrısal olanı yarattığı olgusu kabul görmektedir. İlahi bir güç olarak kabul edilen tabiat unsurlarının yaratıcılığı, Sümer ve Mısır mitolojisinde görülmemektedir. Sümer mitolojisinde betimlenen kozmoloji kurgusuna göre evren tanrıları değil, tanrı evreni yaratmıştır. Evren yaratılmadan önce gökyüzü ile yeryüzü birleşiktir. Göğü ve yeri birbirinden ayıran tanrı evreni, diğer tanrıları, uygarlığı ve insanları yaratandır. Dolayısıyla tanrı yaratıcı statüsündedir ve evrenin sahibidir. Sümer mitolojisindeki kozmik yapının benzer bir örneğine Mısır mitolojisinde rastlanılmaktadır. Mısır mitolojisinde, evrenin tek yaratıcısı tanrıdır. Tanrı gökleri, yeri, suları, dağları ve kâinatı yaratan olarak evrenden üstün bir konumdadır. Mutlak ve kutsal olan tanrıdır ve tanrı evrenden yaratılmamıştır. Başlangıçta var olan tanrı kendi kendisini yaratmış ve kendisini ve dolayısıyla dünyayı şekillendirmiştir. Her şeyin yaratıcısı olan tanrı, tüm ilahların ve kutsal olanın babasıdır. Görüldüğü gibi Grek, Sümer ve Mısır mitolojinde evrenin ve tanrıların yaratılmasıyla ilgili farklı betimlemeler bulunmaktadır. Bu betimlemelerden hareketle Grek tanrılarının yeryüzü merkezli olduğu yani yerden göğe yükseldiği, çıkış noktasının evren

A. GÖZLÜ

ÇAKÜ KAREFAD, ÇAKÜ Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi / Karatekin Journal of the Faculty of Letters

Cilt/Volume: 9, Sayı/Number: 2, (Ekim/October2021): 168-186 (Atıf için/To cite).

olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Sümer ve Mısır kutsal tanrılarının ise gökyüzü merkezli olduğu ve evreni yaratarak hâkimi olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller*, İstanbul, Milenyum Yayınları.
- Aydın, H. (2013). *Eski Yunan Felsefesinde Aşk: Mitos'tan Logos'a*, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*, İstanbul, Karam Yayınları.
- Bayladı, D. (2017). *Tanrıların Öyküsü*, İstanbul, Say Yayınları.
- Black, J.& Anthony G. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfridler, Semboller*, İstanbul, Aram Yayıncılık.
- Budge, E.A. W. (2001). *Mısır'da Ölüm Sonrası Fikri*, (Çev: Rengin Ekiz), İstanbul, Ege Meta Yayınları.
- Buxton, R. (2016). *Yunan Mitolojisi*, (Çev: Ahmet Fethi Yıldırım), İstanbul, Alfa Yayınları.
- Can, Ş. (2011). *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul, Ötüken Yayınevi.
- Champdor, A. (1984). *Mısır'ın Ölüler Kitabı*, (Çev: Suat Tahsug), İstanbul, Ruh ve Madde Yayınları.
- Conner, N. (2018). *Klasik Mitoloji: Olimpos Dağı'nın Zirvesinden Yeraltının Derinliklerine, Klasik Mitler Hakkında Bilmeniz Gereken Herşey*, (Çev: Deniz Candaş), Ankara, Akılçelen Yayınları.
- Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara, De Ki Basım Yayım.
- Daniel, M. (2014). *Bir Nefeste Dünya Mitolojisi*, (Çev: Pınar Üstel), İstanbul, Maya Kitap Yayınları.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*, (Çev: Sema Rifat), İstanbul, Om Kuram Yayınevi.

A. GÖZLÜ

ÇAKÜ KAREFAD, ÇAKÜ Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi / Karatekin Journal of the Faculty of Letters

Cilt/Volume: 9, Sayı/Number: 2, (Ekim/October2021): 168-186 (Atıf için/To cite).

Erhat, A.& Sabahattin E. (1977). *Hesiodos'un Eseri ve Kaynakları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Estin, C.&Laporte H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (Çev: Musa Eran), Ankara, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.

Grimal, P. (1990). *A Concise Dictionary of Classical Mythology*, (trans: A. R. Maxwell-Hyslop), New York, Basil Blackwell Press.

Habernas, J. (1996). *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev: Mustafa Tüzel). İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Hamilton, E. (2019). *Mitologya*,(Çev: Ülkü Tamer), İstanbul, Varlık Yayınları.

Hansen, W. (2017). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal), İstanbul, Say Yayınları.

Hesiodos (2014). *İşler ve Günler - Tanrıların Doğuşu*, (Çev: Furkan Akderin), İstanbul, Say Yayınları.

Homeros (2014). *İlyada*, (Çev: Azra Erhat & A. Kadir), İstanbul, İş Bankası Yayınları.

Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar: Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk*, (Çev: Hamide Koyukan). İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

Leeming, D. A. (1937). *The Oxford Companion to World Mythology*, USA, Oxford University Press.

Lopez, C. R. (2012). *Tanrılar Doğduklarında Yunan Kozmogonileri ve Yakınoğu*, (Çev: Hamide Koyukan). İstanbul, İthaki Yayınları.

Morford, M. & Lenardon R. J. (1977). *Classical Mythology*, New York, Longman Published.

Olgunlu, A. C. (2018). *Mitos'tan Logos'a Mitlerin Çözümlemesi*, İstanbul, Çalığışu Yayınları.

A. GÖZLÜ

ÇAKÜ KAREFAD, ÇAKÜ Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi / Karatekin Journal of the Faculty of Letters

Cilt/Volume: 9, Sayı/Number: 2, (Ekim/October2021): 168-186 (Atıf için/To cite).

Wilkinson, T. (2010). *Eski Mısır: MÖ. 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal). İstanbul, Say Yayınları.

Yiğit, V. (2017). *Mitos'tan Logos'a: Arkeomitoloji*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Yörükan, T. (2005). *Yunan Mitolojisinde Aşk: Ünlü Kahramanların Aşk Öyküleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, Ebabil Yayınları.